
TANULMÁNY

SIMONFFY ANDRÁS

Így hinni...

Arcképvázlat Gerelyes Endréről

I.

Gerelyes Endre küldetéssel érkezett írónak hitte, tudta, remélte magát. Csáth Gézáról írott *Türelmetlen kritika* című esszéjében olvashatóak az itt következő sorok: „Thomas Mann az emigrációból figyelmeztette Hitler Németországában maradt pályatársait. Azt mondta, hogy vigyázzanak, mert aki ott, akkor egy támogató sort leír, abból sohasem lesz író (...). A Thomas Mann-i mondás talán úgy is átfordítható: aki egy jobb, tisztességesebb, haladó és humánus társadalom érdekében egyetlen sort sem ír le, abból sohasem lesz író.” Figyeljünk erre a négy igényre: jobb, tisztességesebb, haladó, humánus. Másutt (Így írni): humánus és forradalmi.

Ma már talán kimondható: a fenti jelzőkkel felruházható társadalmunk bizony nem éppen ezeknek a jelzőknek jegyében teremtette meg alapjait, utolsó csatlósként lefasisztázott kilencmillió magyarnak kellett bizakodva a jövőbe tekintenie, s titkon mégis bíznia a kiteljesedhető jövőben, az élhető életben. A pokolba vezető út jó szándékkal van kiköveztve, mondja a szólás, de a pokolból kivezető útról nincsenek szállóigék. Mert küzdelem az, jóvátétel és mindig újrakezdés, és ha valaki, akkor Gerelyes Endre volt az elsők között, aki ezt a küzdelmet magáénak tudta és magára vállalta, immár nem az öngazolás megérthető szándékával, hanem a továbblépés Lancelotjaként, a többieket is megváltani képes, pokolból induló krisztusi szándékkal.

Idemácsolok még egy hosszabb idézetet Gerelyes Endre már halála után megjelent regényéből, az *Isten veled, Lancelot!*-ből: „Magamról még annyit: *lobbanékony és a kelteténél büszkébb természetű vagyok, tehát nélkülözöm a krónikások nyugodt emelkedettségét, alázatát, s mióta csak eszemet tudom, látbatatlan, de eltéphetetlen kötelekek béklyóznak a kalandhoz, a küzdelemhez és a kardhoz, s ismét csak alkalmatlanná tesznek a világ dolgait távolról megítélő és nyugodt magasságból mérlegelő elme pontosan rögzítő szerepére. Mentősegemre mindössze azt hozhatnám fel, hogy ellentétben a forgatagtól, a félelemtől és vértől távol álló, sőt menekülő krónikásokkal – én láttam, átéltem és véreztem is azért, amit ők csak innen vagy onnan meritoe ismereteiket – tudnak. A bőrömon éreztem és érzem is az igazság ostorcsapásait és a hamiság csendesítő simogatását. Lehet, hogy a több ízben becsmérően említett krónikások többet tudnak, mint én, de én többet láttam; s lehet, hogy műveltségük szélesebb pillantásra serkenti őket; ám az én szemem mélyebbre néz. Legáltalábbis hiszek ebben. Mindent el kellett mondanom, hiszen enélkül tanúságom – és ez az írás is – pelyva, melyet sodor a szél.”*

Gerelyes Endre emberi és írói alkatának (ami nála szorosan összefügg) minden fontosabb jellemvonása kiolvasható ezekben a sorokból. Kedves, különösnek ható, rokonszenvesen kamaszos és megdöbbenően érett férfi egyszerre; hetyke és alázatos, tétova és magabiztos, zaklatott és hűvösen elegáns, zárkózott és kitárulkozó – suttognak és kiáltanak ezek a sorok, melengetnek és megborzongatnak. És ott az egyetlen tétova jelzés is: a „legalábbis”. *Legalábbis hiszek ebben*, írja. Körüljárható a „legalábbis” értelme: én egyedül, más már nem, én csakazértis, és az előzményekkel együtt: az élmény (tolvajnyelven szólva: a megélt valóság) elsődleges szerepe. Már itt elmondható Gerelyes tragédiájának lényege: valami olyat hoz a magyar irodalomba, amit annak a nehéz korszakban nem elhanyagolható szerepű, kinevezett irányítói és politikusai legszebb álmukban sem reméltek, amire csak azt mondhatták: túl szép ahhoz, hogy igaz legyen. Adjuk meg hát a lehetőséget, de éljünk a permanens gyanakvással. Gerelyes Endre esztétikai kategóriáivá kívánta tenni az őszinteséget, amely – mint tapasztalhatjuk – azóta egyre sorvadó igény. A bölcsebbek tudják: az őszinteség kiszolgáltatottságot jelent nálunk, feltörhetetlen normáink szerint jobb a „mögöttes tartalom”, a rejtőzködő író, az *üzenetet* közvetítő vers, a talányos, egyéni jelzésrendszert kiépítő intellektus. A huszadik századi magyar irodalomban talán csak *Tersánszky Józsi Jenő* tudta megvalósítani a kiugró tehetség és a deviánsnak nevezett magatartás (értsd: önálló személyiség, karakter) egységét, szenvedett is érte eleget, s ma is csak mosolyogva szokás emlegetni, hiszen furulyázott és készen állt, ha kellett. Gerelyes bevallott, pontosabban általa sohasem tagadott (és elérhetőnek hitt) magaslatai: *Karinthy Frigyes*, *Ernest Hemingway* és Mihail Solohov. Ismerve őt, talán hozzátehetem: Karinthy intellektusa (ezzel együtt humora), Hemingway embertelenségellenesége (szűkebben, antifaszizmus) és az a gyávasága, hogy bátor mert lenni ebben a században, Solohov csak *Móricz Zsigmondé*hoz hasonlítható mély humanizmusa, amellyel nem hisz az eredendő gonoszságban, s szinte a krisztusi megváltást is hanyagolva, hisz az ember eredendő jóságában.

Honnan indult hát ez az alig tizenöt év alatt fölsistergő sors, ez a mindenkiket állásfoglalásra készítő magatartásmodell, a tizenkét éve halott, s az idén ötvenéves lenne Gerelyes Endré?

A legmélychbről.

Két szellemi, indulati rokonát sejtem az elmúlt évtizedek közép-kelet-európai irodalmában: az orosz *Suksint* és a lengyel *Borowskit*. Suksint, mint olyan östehetséget rokonítom hozzá, aki úgy tudott magára figyeltetni földrcsnyai olvasóközönséget, hogy grammnyit sem adott el abból, aminek hitével, küldetésével érkezett, nem oltványként, de saját gyökereiből teljesedett ki, s vált fogalommal általa mindaz, amit hordozott s felmutatott. Borowskit nemrég *Spiró György* fedezte fel igazán számunkra. Borowski 1922-ben született, a maga poklát Auschwitzban járta meg. Néhány idézet Spirótól – mert mintha Gerelyesről beszélne: „*Nem az volt Borowski célja, hogy riporterként vagy dokumentaristaként jegyezze fel az eseményeket. Az emberről akarta elmondani az igazat. S mert mélységesen etikus ember volt (...), úgy találta, hogy a legszörnyűbb, a jövőre nézve a legsúlyosabb dolgok az emberi lélekben játszódnak le.*” Másutt: „*Úgy ábrázolja magát, mint aki embertelen lett az embertelenségben. De mert így ábrázol, ember maradt. Tudja, hogy a világhazugság győzött, de hazugságnak minősíti.*” És: „*Amit már zsigereiben tud, és amit kegyetlenül tudatosan és pontosan leír, azt a lelke mélyén Borowski mégsem ké-*

pes elbinni.” Meg ez: „Borowski hiába próbált csodabívéssel, lázas áltevékenységgel megszabadulni tiszta emberségétől. Szervileg volt ép erkölcsű ember.” Gerelyes későbbi polgárentellektüel-útálatáról is van Spirónak (Borowskival kapcsolatban) egy találó mondata: „Az esztétikai és filozófiai elmékedések azért oly kisstílián érdektelenek, mert a legfontosabbról képtelenek tudomást venni, az emberről.”

Hogyan kerül ide Borowski? Nála tizenhárom évvel később, 1935. augusztus 15-én Gerelyes Endre maga is a pokol tornácán született. Nem tudott róla. Szegénység, igénytelenség, alkohol volt a neve. Apja, Gerelyes József MÁV-altiszttségig verekedte fel magát, édesanyja, Csubai Angéla áruházi csomagoló. Színhely: a nógrádi szénmedence, Hatvan, Salgótarján, Zagyvapálfalva.

„Legendák kötődnek az itteni szénlelőhely felfedezéséhez – írja Mátraházi Zsuzsa – Radványi Ferenc megyei jegyző 1727-ben már tudósított a vecseklői »égő földről«. Két pesti iparos, Matusek Vencel és Fischer Antal 1768-ban bukkan rá a salgótarjáni szénre, melynek feltárására és hasznosítására, majd egy évszázadig kellett várni.”

A múlt század közepén aztán mégis megindul a szén kitermelése, s a vidék egy évszázadon át hordozza, nem szűnő konfliktusokkal, az iparvidék és a köztessé vált földművelés jegyeit, az egymás fölé- és aláretegződő bányásztisztviselő-földműves sorsokat, s válik különös, zárt világgá a nógrádi medence – idegent s egymást gyűlölővé. Gerelyes Endre édesapjának „szilárd” MÁV-tisztviselői állása még így is sziget az óceánban, szép nyugdíj, békés öregkor ígérete, két fiúé, akik talán egy lépcsőfokkal feljebb viszik majd. Tervezgetéseikbe könyörtelenül belesöpör a történelem. Gerelyes Endre hatéves, amikor a második világháborúba sodródik az ország, kilenc, amikor a front is átsap felettük.

A családban senki sem politizál, a front átvonulását úgy élik át, ahogy számtalan magyar család: valami nyomasztónak vége szakadt, de fortyog a világ, eltűnnek emberek, új szónokok jönnek, de nem tudni, kinél az igazság, bizonytalanná válik minden, rémhírek kerengenek, egyetlen biztos pont még mindig a MÁV; a vasútnak mennie kell. Az élet azonban nem lesz könnyebb; sőt: 1951-ben lopni kénytelenek a talpfát tűzifának, amolyan hétkrajcáros, keserű humorral, a karriert is kockáztatva, hiszen Gerelyes József ekkor már MÁV-pénztáros. A „Bandi fiú” tizenhat éves, s bár számára is eredendően természetes közeg a szegénység, dühíti a megalázkodás, a „valahogy majd csak lesz” filozófiájával nem tud egyetérteni, keserű tapasztalatai egyre gyűlnek, nem alkalmas arra, hogy tétlenül „kivárja” a szebb időket, az „Isten majd megsegít”-et szemforgató önáltatásnak tartja. Távolodik a családtól, a maga útjait keresi. Lassanként tudatosan is szembefordul a kétszobás vasutas családi ház idilljével, a heti egy-két korsó sörrrel a vasúti kázinóban. Mindezt kinötte már, s leginkább a hamis nyugalmat, hiszen a MÁV-sziget körül ott fortyog a nógrádi szénmedence felkorbácsolt szencsatás, padlásleseprézés sorsa. Többek között nagyapjác, aki vasúti pályamunkával, krampácsolással izzadt össze öt holdat, aki a Horthy-korszak *self made man*-je volt, nem a biztonságos nyugdíj reményében élt, hanem a semmiből teremtett valamit, inas, szívós kitartással. Mellette a nagymama, aki családösszetartó erejét adta az ügyhöz, „ab-richtolt, stafírozott”, s aki a család ide-oda vándorlásai közepette szárnyai alá vette és iskoláztatta Bandit is. Ahogy a gyerekkori háborús képek a halál-problémát, úgy a nagyszülőknél töltött évek az értelmes és folytonos küzdelem,

a soha bele nem nyugvás szellemét ültették el a kisfiúba – írói magatartásának két alapvető motívumát. S a harmadikat: a ragaszkodást. Gerelyes Endre mindvégig azonos maradt önmagával, ezért sohasem érthette a praktikus, időre szóló, érdekekkel terhelt emberi kapcsolatokat, a nagy ügy nélküli összefonódásokat, amelyeket oly reménytelenül járkált körül később, már íróként, Budapesten. Kialakult állandóságtudata, ez látni tanította, véleményt formálni a körülötte létező igen sokszínű, keverékvilágról, amelynek mitizált hőse a bányász volt a maga földméli hűségével, az akkor szinte mindennapos bányamunkásokkal, a hősi halál mítoszával, a társadalmi elismertséggel. Követte az acélgyár, a falvakból, településekből szőtt, s a keskeny nyomtávú bányavasút madzagvonalára szerveződő vidék monstruma, az értelmes szervezethez ideája, ha tetszik, a József Attila-i rend szimbóluma.

Gerelyes már tudta, hogy *ő más*. Érzelmileg elkülönült, éppen toporzékoló csikókorszakát éli, nem szereti, ha olyanok simogatják, akik végül is betörni kívánják. (Nem véletlen a csikó példa, *Al Bobáken* című novellájának alapmotívuma, Gerelyes személyiségéhez pedig kulcs lesz később ez a rögződött pszichés ellenállás.) De most még gimnazista, a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium tanulója. Verseket ír.

A salgótarjáni gimnázium maga is különös hely ezekben az években: menedéke a megszüntetett egyházi iskolákból kibudált kitűnő tanároknak. Gerelyes Endre irodalomtanára a fiatal *Herold László*, osztályfőnöke *Marton Kálmán*, szintén volt pap, aki azonnal felfigyel a kamaszérzékenység mögötti igazi értékekre, bölcsen irányít, emel, ráláttat. Levelezésük kisebb-nagyobb megbeszélésekkel később is tart. Marton Kálmántól kapja Gerelyes Endre mindazt, aminek az irodalompolitika később annyira megőrül: az útrabocsátókhöz való örök kötődés eszméjét, lenézésük helyett a megértés és a kiválasztottak által történő felemelés (ha tetszik, krisztusi) gondolatát, az elszakíthatatlan köldökzsinór fontosságának tudatát.

Mielőtt bárki előtt megjelenne a kép, amint a bölcs Marton Kálmán a gimnázium kerengőjének egyik sarkába visszahúzódva, életre szóló intelmekkel látja el a serdülő Gerelyes Endrét, ide kell biggyesztenem azt a tényt, hogy ezek az intelmek és atyai jótanácsok kemény veszekedések formájában zajlottak. Szóban és levélben. Hogy ez a stílus miként alakult ki, az ma már rekonstruálhatatlan. Bizonyára a „velem perelj, ne a szülciddel” alaptételből, s „a Bandi gyerek” megfogadta ezt a tanácsot, olyannyira, hogy későbbi, írói létében is ezt a módszert gyakorolta: veszekedve, vitatkozva remélt barátokra, illetve „jó ellenfelekre” szert tenni, aztán – már kölcsönösen megmértve – röhögve egymás keblére borulni, vagy sziszegve bevágni az ajtót. Mint ilyen, feltétlenül latinus temperamentumú volt, gyors hangulatváltásokkal; stílusa is ott ragyog igazán (mint idézni fogom) leveleiben, apró megnyilatkozásaiban is, ahol a teljes regiszteren játszik egyszerre, hatalmas akkordokat fogva be, vérgőzttől a legbelső ironiáig.

Akárcsak később, budapesti egyetemi éve alatt, a salgótarjáni gimnáziumból is hazajön, életre szólónak hitt barátságai, szerelme (későbbi felesége) Schlattner Edit mind odakötik – jóllehet Edit családja nem rokonszenvezik vele, a „vasutas fiánál” jobb partit remélnék lányuknak. „*Alapvetően nagy érdekszövetség és részleges ellentétek, részvét, segítőkészség és némi káröröm vegyül, hullámzik az itteni emberekben. Éppen ezért nem szabad elhallgatni e kérdéseket, mert a közös múlt, az egymásrataltságot – s a múltban az egymás*

ellen fordítottság köt és kötöz egyszerre – írja később a *Kenyeretlen Tarján*-ban. – Emlékszem, hogy még legénykekoromban is – negyvenöt után – meny-nyire mást jelentett Salgótarjánban az acélgyári olvasóba menni, vagy a bányász kaszinóban táncolni szombatonként. Zagyvapálfalván, ugyancsak hosszú évekig, szigorúan elválasztva önmagukat, három részre tagolódtak a falu. Az üveggyár volt az «elita». A falu, ahol kevés parasztember, a vidéki értelmiség, vasutasok és iparosok laktak, valahogy középpont foglalt helyet ezen az aljas és pitiáner ranglétrán. A telep volt alul. S még később, az ötvenes évek elején, amikor már eltűntek, sőt ellenkezőre váltottak a gazdasági különbségek, az igazán nagy ökolívócsatákat akkor vívtuk, ha a Salgótarjáni Bányász és a Salgótarjáni Vasas csapat össze. Tudniillik, ez már egy kicsit revans volt. (...) . . . akármilyen nehéz sora volt ezeknek az embereknek, évente három-négy alkalommal mindig összejöttek, lovaskocsik hozták a sörösbordókat, szalonmát süitöttek, s a cserfák alatt reggelig folyt a tánc, fiatalok találtak egymásra, szövődtek a házasságok, és robbantak ki egyetlen pillanat alatt a verekedések. Mert a bányász, ha bepálinkázott vagy beborozott, akkor tényleg – félállattá vált. Tudom, hogy a kilátástalan robot, a csaknem egyhangúvá váló életveszély, az életnek is alig nevezhető vegetáció tette ilyenné. (...) A »Jó szerencsét«-köszönés nem üres szó. Ők érzik. S ez az állandó halállehetőség (nem találok rá jobb szót) ismét csak nagyon furcsán és összetetten hat. Eldurvit, keménnyé és könnyörtelessé tesz. És ugyanakkor megteremt egy hallatlan öntudatot, önbecsülést és fantasztikus szakmaszeretetet.”

Gerelyes így körvonalazza ezt az elhagyhatatlan, mert egyszerűségében meghatározott mikrovilágot, amelyet igazán csak az érthet meg, aki belőle kirepítve, szerzi meg rálátását. A *Kilenc perc* című „boksznovella” oly meglepetéssel üdvözölt társadalmi töltetének is itt az eredete: a sportegyletek megfélemlenek nevük jelentésének, a ringben társadalmi presztízis- és osztályharc folyik, s mint ilyen, etikai küzdelem is. A két fiatal bokszoló lényegében különbékét köt egymással, nem hajlandók felhergelt áldozatai lenni az üvöltő arénának.

S ez az egyetlen mód, ahogyan ki lehet kapcsolódni a felhasogatott arcú táj sarabolt tudatú őshonosainak és telepescsincnek induló életnek számára belterjes és nyomasztó légköréből: a fiatalok természetes életösztonéval és barátkozási hajlamával. A kisvasút bányatavak, erdők, csalitosok között kanyarog, s hogy ne kelljen a különböző életformát élő szülők vizslatekintete miatt feszengeni, s avitnak ítélt intelmeket meghallgatni, az ötvenes évek itteni ifjúsága is természetes gesztussal veszi birtokába a salakos sportpályákat, szervezi köréjük az életét kék melegítőiben és tizenöt forintos tornacipőiben. Gerelyes kezdetben atletizál, aztán bokszol, végül is a kajak s a vizek szerelmese marad: leselkedő veszélyek a Dunán, új és új ismeretségek a táborhelyek környékén, örökös nyitottság a váratlanra, a kalandra, ez lesz az ő igazi világa. 1953-tól sportpályákon szövődik szerelme Edítkével, s talán ezekben az években írott levelei írói moccanásának első dokumentumai. Érdemes beléjük pillantani, s immár a lezárt élet és a higgadt idő távlatából rálátni azokra a sorokra, amelyek még ráragódott legendáktól, hívek és ellendrukkerek torzításaitól, kritikusok aktuális mérlegelésitől mentesen láttatják meg Gerelyes Endre emberi s később írói alkatának alapvonásait.

1953-ban szerelme ablaka előtt sétál este az utcán. Epekedik befelé. Edit édesanyja szavá teszi a dolgot. „Ami a rámmért fenyegetést illeti – írja Gere-

lyes –, 1. §: *Mulattatnak a veszélyes helyzetek.* 2. §: *Az utca nem magántulajdon, és ha én az én Editkém ablaka alatt akarok sétálni, az Úristen sem tilthatja meg nekem.* 3. §: *Akasztottam én már tengelyt keményebb legényekkel is, meg is klopoltak egy párszor, mégis itt vagyok.*”

Figyeljünk a mondatra: „*Mulattatnak a veszélyes helyzetek.*” Vissza kell majd térnünk rá akkor, amikor arról illik majd szót ejteni, hogy – mint anynyian állították – Gereleyes kereste a veszélyt, mintha *D'Annunzio* hírhedtté vált tételének tenne eleget: „*Vivere pericolosamente*”. (Veszélyesen élni – vagy maibb nyelven: Kockáztass mindig!)

De figyeljünk csak a következőkre (szerelmes levélben): „*Ha egyszer felakasztanak, tudod, már nyakamon lóg a kötél, a fehérruhás szűzek megkezdik a rózsabintést, megszólalnak a barangok, az emberek egymást csókolgatják az utcán, s az alsókekeci plébánián zeng a Te Deum laudamus... mert egy gazemberrel kevesebb, mert most akasztják az utolsó jellemes csirkefogót.*” (1955) Ugyancsak ebből az évből már egy ízig-vérig „gereleyesi” vallomás: „*Egyszer valamelyik Sándor pápa vendégül látta valamennyi nobilest és nobilitást, akik politikai vagy gazdasági ellenfelei voltak. A Borgiák véréből származott az az úr, abban a fészekben költötték, ahol kartársnőd, Lucretia is csiripelt, tebát tettét nem lehet csodálni. Szerette ez a banda a pompát és a balálbhörgést, eredeti módon tudott lelkes barmokat exportálni a pokolba. Szóval, kérlek, folyt a bor, majdnem olyan dűsan, mint a vér, csillogtak a kelyhek, lesték az öreg egyházfőt, mondogatták ezek a torz embertestekbe ágyazott sakálók, hogy »No, az öreg se búzza sokáig, oh Maria mia, segíts gyorsan a kötényedbe!« Az öregúr ekkor megtörölgette aranykeresztjét, rendbe tette öltözékét, felállt, s mintha egy kedves meglepetést közölné, ravaszkiás mosollyal barsogta: »Hölgyeim és Uraim, engedjék meg, hogy tudtukra adjam: önök mindannyian meg vannak mérgezve.« S amint meredt szemekkel felugráltak, orvos után kiáltozva, bölcs megvetéssel, öreges fejcsóválással mondta: »Késő!«*”

Miért vallomás ez? Mert néhány sorral alább értelmet nyer a történet: Gereleyes bevallja, hogy szerelmes. De hogyan! „*En azelőtt mindig meg tudtam csinálni, hogy soha nem veszekedtem lányokkal, mert leléptem, ha nem úgy tettek, ahogy vártam. Düböngök magamra, de Veled szemben képtelen vagyok ilyesmire. És ha Veled kiabálok, ÖNMAGAM AKAROM MEGGYÓZNI, hogy Te sem vagy különb a többinél, és rájövök, hogy késő. A szívemre csepegtetett édes aqua toffana bat, már elfelbőzta az agyamat is, a kutya szentségit neki!*”

Tizenhét éves leányzó legyen a talpán, akinek első olvasásra melegség önti el a szívt, mert világosan megértette, hogy kedvese csupán annyit akart közölni vele, hogy minden más női lények felett állónak tartja, és kikezdzhetetlen férfiúsága és klasszikus műveltsége ellenére megcsesett vele az a szegény, hogy annyira szerelmes lett a címzettbe, hogy az már édes méregként elfelhőzte borotvaéles intellektusát is.

Kamaszos, hetyke kivagyiság – s egy nagyon tiszta, fertőzeten lélek, az a bizonyos „szervileg ép erkölcsű ember”, aki még öntudatlan humanizmusát sentimentalizmusnak véli, és szégyelli: „*Mindig resteltem sentimentalizmusomat. Asszonyok neveltek, kényeztettek 10–12 éves koromig, lágyan, asszonyosan. Apu észrevette, és ő vett kezelésbe. Mostanában beszélgettünk erről, és elmondta, hogy ballatlanul nehezére esett engem a pityergésért büntetni, és szinte ridegen, férfiasan bálni velem, amikor szeretett volna simogatni, ösz-*

szecsokolni. (Állítólag akkor még kedves és szeretetre méltó voltam.) Kívül-állók azt állítják, hogy keménykötésű lettem és férfias. Középiskolában már magam is előmozdítottam ezt, írtam már róla, verekedtem, miegymás. A lelkiületet – sajnos – lényegében megváltoztatni nem lehet. Ez ostobaságnak hangzik, de így igaz. Annyi vagy több érzékenység van bennem, mint 6 éves koromban. A cinikusság és nihilizmus jó takaró volt, 16–18 éves fiúk nem szeretik látni a gyengeséget. Azok farkasfalka, civilizált kiadásban, aki elbukik, felfalják, vagy ami még rosszabb: kinevetik. Hamar beletanultam én a pofozkodásba, ittam és nőztem – már amennyire tanácsos volt –, és én lettem az előcsabos. Riadtan lestem magam, így óvatosan kaparásztam is visszafelé. (...) Sokszor számot vettem már magammal, és nyugodtan, minden kétely nélkül odajutottam, hogy a hozzá tartozóimat jobban szeretem az életemnél. Pedig ha sokszor blázirt is vagyok, nagyon szeretek élni. És akármilyen bitangbanálisan hangzik is, ezt az országot is szeretem (házát mégsem mertem írni), meg az embereket is. Azt hiszem, ott a hiba, hogy túl mélyen érzek, vagy kevésbé ünnepélyesen szólva: mindent mellreszívok. (...) Sokszor szeretnék egy jó nagyot sírni, ha egy kicsit is megbántottam valakit.”

„Az önmagával szemben sem fékezett kíméletlen őszinteség nála gyakran a szeretet, paradox módon a közeledés jele volt. Kitartó barátait bajnalig tartó, egetverő vitákban szervezte”, írtam róla 1976-ban, még levelcinek s czecken keresztül érlelődésünk ismerete nélkül. Ma már azt is tudom: nyomasztó kiszélesítésből eredt nála a hetykeség, tele volt a magára maradástól való félelemmel, néhány évvel később is, amikor űrhajóhoz méltó kezdősebességgel repítették fel az írói pályára, még bizonytalanságérzettel küszködött, félt. Gyáva volt tehát? Nem. Ahhoz volt gyáva csak, hogy elgyávuljon. Akár csak a nagy példakép (vagy inkább fogadott rokonok) egyike, *Hemingway*, akiről (már halála után) kéjjel mondták el a lélekbúvárok, hogy „bátorsága eredendő gyávaságának leplezése volt”. Nem tudom ugyan, nevezhető-e gyávának az a férfi – még ha írói stílusának divatja jelenleg éppen leáldozott, de legalábbis tetszhalálállapotban van –, aki hűséges Pilar-ja fedélzetén német tengeralattjárókra vadászik, és aki Spanyolországban van, amikor ott kell lennie, és elsőként vonul be a felszabadított Párizsba, még ha a Ritz hotelt rohamozza is meg. Bátornak senki sem születik, az igazi bátrak legtöbbször az igazi félenkekből lesz, míg a vakmerők általában elgyávulnak. Kétségtelen viszont, hogy a nagy rokon remekül menedzselte magát, csillagászati összegű honoráriumok legendáját teremtve írásai köré már ifjúkorában (egyben önmagával szembeni igényeit is magasra srófolva), afrikai szafarik és látványos fiestázás mögé bújtatva az írói lét magányos, vergődő óráit, mintegy védekezésül is egyben.

Gereyles kettőssége sem különbözött ettől: hamar belátta, hogy nem tud kávéházi asztaloknál dolgozni, s jobb, ha a csak rátartozóló nem viszi ki az utcára, baráti asztalhoz, kocsmapulthoz sem, albérletéről viszont alig tudott valaki is. A köréje fonódó legendákat azonban nem tudta lebegtetni maga körül, beléjük kapaszkodott, megmagyarázta őket, küzdött ellenük, vívódott velük, *utálta őket*. Kiegyensúlyozott pillanataiban viszont kötetnyi novellához elegendő gondolatszikiporkát szórt szerteszt, tékozolt el örökre.

Leveli olvastán meglepett, hogy húszéves korában – éppen ő – kecsrnység és kishitű. „*Szerelmes vagy és azt hiszed, mindig 18 éves az ember* – írja egyik levelében (1955). – *Úgy gondolod, valami pompás lehet egy kis háztartást ve-*

zeni, idillikus fészekben élni. Ez elműlik. Más mondok, a fiatalság is elműlik. Őn bizom magamban, remélem, hogy a családom meg tudom védeni minden alattomos, életkésérítő batástól. Nem fájnak, mindig lesz egy teli kis élőkamra, és a többi. De látod, az élet igen sokszor átűzta a számításokat. Az apám tele reménnyel indult neki, fiatal volt, tebenséges és optimista. Aztán az édesanyja meghalt, az édesapja beteg lett, abba kellett hagynia a készülést, mert pénzre volt szükség. Még így is el tudta tartani Anyámat, úgy ahogy tervezgették, a frontig. 45 óta – nem megy más módon – Anyu is dolgozik. Ha nem áll annyira Apu mellett, ha nem segít neki, ha nem szereti változatlanul a talán összetört reményeivel együtt, pokollá tette volna az életét. Így, együtt, egymás mellett, ha nehezen is, megy a dolog. Tegyük fel, hogy basonló körülmények közé kerülök. Tegyük fel, hogy nem tudom biztosítani Neked a lét-minimumot. A barátaid esetleg befutnak. Tehetség, szerencse, összeköttetés, sok minden kell hozzá. (...) A front után elkísértem Apámat 30-40 kilométeres csereútjaira, tízéves koromban. Azt mondta, ahogy otthon kiraktuk a szerzeményt, hogy férfi lesz belőlem.”

Gerelyes Endre már egyetemista. Hétféteken hazajár, családjá, szerelme barátai várják. Mint ezekből a jóformán egyazon évben írott levelekből is kitapintható, készül felelős, felnőttkorszakára. De tanácstalan. Talán érzi már, hogy a szűkebb társaság már a saját sorsát kovácsolgatja, a kamaszos neki-vadulások, „sajozások” és csavargások korszaka a vidék szigorú törvényei szerint lejáróban – és hát az élet meglehetősen nehéz, ha nem nehezebb, mint a háború előtti utolsó békeévekben. A feltételek kemények, de a bányásztelepülés „egyszerű, tehetséges gyermekei számára” szinte korlátlanoknak tetszenek a lehetőségek. Gerelyes nem politizál, a napilapokba sem igen néz bele, közvetlenül látja mindazt, amiről akkoriban megszépítve olvashat csak: az emberek, a családok vergődését, küzdelmét a mindennapi kenyérért, az új hierarchia belső csatáit, az italba fojtott indulatokat. Szégyelli magát, mert ő már „polgár”, egyetemi szemináriumok éles eszű vitázója, retteg attól mégis, hogy rá lehessen fogni: megtagadta eredeti környezetét, amely egyszerre csak rá is idegenként néz majd, mint azokra, akik alig várták már, hogy hátuk mögött tudhassák a nógrádi szénmedencében eltöltött gyerekkor zárt világát.

Küldetést érez, de még nem meri hinni, hogy megfelel-e majd ennek a küldetésnek. Még nem tudja, hogy alig egy év, s barátai szerterepülnek (*M. Nagy Pált* a párizsi *Magyar Műhely*ig hajtja a detonáció), mások a salgótarjáni sors-tűz véttlen áldozatai lesznek. Önmagával van elfoglalva, váratlanul éri majd a robbanás.

„Ma reggel Szaunder (ez egy professzor az egyetemen) találkozik az egyetemen velem, megállít, és az ő kedves, csipős hangján rámordít: Mi a frász van magával, úgy jön-megy, mint egy hulla. Ötöltem-batoltam, türelmetlenül leint: Majd a vizsgán beszélgetünk, menjen a frászba. És elrohan. Bementem vizsgázni, rámles a szemüvege felett, közben készültem. Mondja el a felelet választát. Elmondom, elég! Ad két ötöst (a másikat szemináriumból), elem könyököl: Na, pakoljon ki! Elmondtam, amit lehetett. Hogy semmit sem tudok, hogy senkinek érzem magam, pedig nem bántott senki, és hogy olyan reménytelen minden. Nézz, maga betedik az évfolyamon, akinek ötöst adok, tebát – és olyan kedves, mikszátbos nevetést produkált az öreg fülesbagoly – valamit csak tud. És jegyezze meg, csak a semmi emberek érzik magukat mindig titánoknak. De csak az igazi titánok vívódnak, a bolhák nem. – Itt megint kö-

bögött, nehogy elbizsam magam, és bizonyára elpirultam, mert kéjjel szemlélt. (Azóta címezgetnek ifjú titánnak, amióta egy történelemdolgozatomról azt mondta a tanársegéd, hogy szárnyaló stílusú, mélyen átérzett, titánian pocsék történelemdolgozat. Csuda nagy röhögés volt.) Aztán elémnyomott egy Kölcsey-levelet, és tulajdonképpen ezért meséltem el az egészet – figyelj csak kettőtök gondolatainak a hasonlóságát:

TE: ... csinálni a tőlünk telhető. Ami úgysem telik ki az erőnkől, azon nem szabad keseregni.

Kölcsey: Tudunk változtatni a sorsunkon? Rajta! De vinnyogni, mint gyermek, vagy toporzékolni, mint makacs hölgyike, s mégiscsak szenvedni, ami lelkiünket nyomja, pfuj! Vinnyogtam, toporzékoltam én is. Most abol tennem nem lehet, összedugom a kezem, és mondom: rengj, dörögj, mennykővezz vagy amit akarsz, de azt nem teheted, hogy én ne legyek én!"

Bandi nem is panaszkodott soha. Nem volt műfaja. Hiszen egészséges volt, fiatal és tehetséges. De nem értette meg Szauder bátorításának lényegét sem. A professzor nem a történelemdolgozat „ifjú titánjára” gondolt. Mert bátorítás volt – lehetett – ez a kétszillagos vizsga, a külön kategóriának kijáró, nem kis elismerés. Gerelyes még valamit nem vett észre akkoriban: ha esetlenül, fel-felfortyanva vagy éppen tétován történő magakeresése közben számára keserű szájját hagyó kioktatásokban részesült is: lényegében neki volt igaza. Problémaérzékenysége már akkor pontos volt, de nem érezte a feltételek és körülmények megváltoztatásának lehetőségét, a falak merevnek, lebonthatatlanak mutatták magukat, az elvek dogmákká merevedtek. Ő viszont képtelen volt megváltozni, vagy meggyőződése ellenére alkalmazkodni, betörni. Ekkori gondolatait tükrözheti – már érlelt formában – jóval később vihart kavart oktatási reformcikke, amellyel az eszmei mondanivalót hajszoló, Petőfi szájába is munkásmozgalmi töltésű mondatokat kívánó Adyól is proletárköltőt faragó, s nem az irodalmat magát megértető és megkedveltető oktatás-moddal vette fel a harcot, okosan érvelve, s gyomorszájon ütve a mindent meg- és átideologizáló pedagóguseszményt, amely – mert éppen akkor volt jellemző az egyetemre – ma is kísért, és (végül is) *elidegenít*.

Az 1956. februári (SZKP) XX. kongresszus megdöbbeneti, felrázza. Belelát annak a világnak mélységeibe, amelyről azt hitte, hogy természeténél fogva olyan, amilyen. A megújulásnak ez a belülről fakadó képessége új jelenség a világtörténelemben. Gerelyes huszonegy éves, megérti, hogy vajudásai, vívódásai nem magányosan elszigeteltek, hanem hatalmakéi és egyben minden egyes gondolkodó emberéi is, s talán azt is megérzi, hogy addig nem figyelt eléggé a mögöttes jelzésrendszerekre, s mint kölyökkutya a vizet, lerázta magáról az érte nyúló, segítő szándékú kezeket is. Tekeredett egyet a történelem forgószínpada. Láta ő annak idején, hogyne látta volna, hogy Salgótarjánban és környékén régi fasiszták bújtak bilgeribe, s vedlettek át ÁVH-sá. Öreg nyilas cipészek, házmesterek pózolhattak a hatalom képviselőinek szerepében, miközben a fordulat évében becsületes embereket tisztogattak ki az immár egyetlen párt soraiból. De elzárkózott ezektől az emberektől és ezektől a jelenségektől, megvetette (s talán kihálásra ítélte) őket, s a fiatalság egészséges életösztönével remélte az „új erkölcs” diadalát – küzdelem árán. Ez a naivitás nem az ő hibája volt, a háború utáni fellélegzés, a demokratikus erők szóhoz jutása, az újjáépítés csakugyan kollektív lendülete, a friss népi értelmiségi erők áradása és világmegváltó hite szülte a (később kincstárvá váló) optimizmust, mi-

szerint egyetlen nemzedék vállalása elegendő lesz ahhoz, hogy az eredendően jónak született emberi természet az össznépi akaratban kiteljesedjék. „Küzdelem árán” mérlegelhetjük újra a szavakat.

Most feltárult előtte az új „színpadkép”, immár az, amely majd a saját nemzedéke sorsát határozza meg.

Ilyen indulattal veti magát 1956 diáktüntetéseibe, s hogy mivé fajul az ő és mások ifjúságának tiszta szándéka, arról haláláig képtelen írni, csak néhány töredékes bekezdés maradt ránk visszaemlékezésében: „*Sobasem voltam spekulatív, filozófiai problémákon rágódó típus, s főképpen mert sem képzettségem, sem tapasztalatom nem adott lehetőséget nekem, hogy ezt megnyugtatóan eldönthessem, elhatároztam, hogy úgy élek, ahogyan természetes hajlaimaim diktálják, mint ahogyan minden tizenhét-tizennyolc éves fiatalember – legalábbis abban az időben, 1952–53-ban élt. Lelkesedtem a nagy szociális eszméikért, viszolyogva és félelemmel szemléltem mindazt, ami messze a fejem felett zajlott, udvaroltam, amúgy diákmódra, örültem sportsikereimnek, örültem annak, hogy a bátyam mögött van az érettségi, végre sokat ettem, sokat nevettem, és Salgótarjánból, pontosabban Zagyvapálfalváról készültem a nagy hadjáratra: szeptemberben egyetemre jövök és egy új szakasz kezdődik az életemben. (...)*

AZON az október 23-án este, nébányan, fiúk, lányok, a Madách téren álltunk. Mindannyiunkat kimerített az izgalom, hiszen az egyre óriásibbá dagadó tömegben lépegetve, noha nem hittük, és nem is tudhattuk biztosan, hogy lőnek-e a tömegre. A Bem-szobortól átjöttünk a Parlamenthez, innen pedig hazafelé. A lányokat kísértük a diákszállójukba. Amikor meghallottuk azt a dübörgést, amelyet mi, fiúk a katonai kiképzések alatt olyan jól megismertünk, mindannyian megdöbbenve álltunk, mert először nem hittük el, hogy EZ lehetséges.

– Ezek tankok! (...)

Elképedve meredtünk egymásra. Mi ez? Mi történik itt? Valamennyien visszaemlékeztünk a tegnapi nagygyűlésre, amely az aulában zajlott, és ahol vad vitákat folytattunk arról, hogy csatlakozzunk-e a lengyel rokonszenvtüntetéshez.

– A többi egyetemek is jönnek. A gyárak is jönnek – kiabál az egyik szónok. – Csak mi nem?

– Békés rokonszenvtüntetés lesz. Majd kart karba öltve megyünk, hogy idegen elemek ne csapódbassanak hozzánk!

– Ki garantálja azt, hogy békés tüntetés lesz? – kérdeztem.

– Mi! – ütött az asztalra az elnökség egyik tagja. – Tárgyaltunk a kormányférfiakkal, nem fognak lövetni. (...)

(Folytatjuk)

E számunk szerzői

Benjámín László költő, Új Tükör főszerkesztője (Bp.), *Czigány György* költő (Bp.), *Csáky Károly* költő (Ipolyság, Csehszlovákia), *Cseh Károly* költő (Halmaj), *Csorba Piroska* költő (Szuhakálló), *Endrődi Szabó Ernő* költő (Bp.), *Fodor Ákos* költő (Bp.), *Fried István* irodalomtörténész (Bp.), *Géczi János* MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának első titkára (Salgótarján), *Hárs György* író (Bp.) *Horpácsi Sándor* kritikus (Miskolc), *Kilián István* történész (Bp.), *Mázik István* költő (Füle, Csehszlovákia), *Németh János István* népművelő (Rétság), *Papp Lajos* költő, *Napjaink* főszerkesztője (Miskolc), *Romsics Ignác* tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet (Göd), *Simonffy András* író (Duka).

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kelemen Gábor (riport, szociográfia)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mibály (bagyomány)

Czinke Ferenc (művészet)

Pál József szerkesztő (kritika)

Főszerkesztő: *BARANYI FERENC*

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A Nógrád megyei Tanács VB művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő: *Baranyi Ferenc*. Szerkesztőség: 3100. Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja: a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás* igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest). Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 213-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyenlő ár 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta, *Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.* ISSN: 0355-8867. Index: 25-925.

Készült a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telephelyén, 900 példányban 3,6 (A/5) lv terjedelemben. F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 85,39840 N. S.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD